

РОЗДІЛ V

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 908(477.73)

ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА МИКОЛАЇВЩИНИ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Галина БАБІЙЧУК (Миколаїв)

У статті розкрито проблему розвитку історичного краєзнавства на Миколаївщині в перше повоєнне десятиліття (1945-1953 рр.). Досліджені численні аспекти й проблеми історіографії повоєнного голоду та репресій, які були найбільш сфальсифікованими й не до кінця дослідженими.

Ключові слова: історичне краєзнавство Миколаївщини, історіографія проблеми.

В статье раскрыто проблему развития исторического краеведения на Николаевщине в первое послевоенное десятилетие (1945-1953 гг.) Исследованы многочисленные аспекты и проблемы историографии послевоенного голода и репрессий, которые были наиболее сфальсифицированными и не до конца исследованы.

Ключевые слова: историческое краеведение Николаевщины, историография проблемы.

The article deals with the issue of Local History in the Mykolaiv region in the first postwar decade (1945-1953 biennium). Study the many aspects and problems of postwar historiography of hunger and repression that were the most fraudulent and not fully investigated.

Key words: Historical Study of Mykolayiv, historiography of the problem.

Сучасні реалії життя вимагають переосмислення ролі історіографії науково-краєзнавчих доробків розвитку Миколаївщини в накресленні орієнтирів власного майбутнього. Перед науковцями відкриті широкі можливості для розробки концептуальних підходів та поглибленого неупередженого аналізу минулого. Уперше на краєзнавчих матеріалах Миколаївщини під новим кутом зору робиться спроба проаналізувати малодосліджені проблеми історіографії перших повоєнних десятиліть. До цього спонукає методологічний плюралізм, відкриття недоступних раніше архівних фондів та “спецархівів”, відкриття науково-освітнього

інформаційного середовища для дискусій із зарубіжними колегами. Однак звернення до повоєнного періоду історії України не є випадковим, оскільки зростання політичної свідомості й громадянської активності наштовхувалися на той же довоєнний тоталітарний стиль державного керівництва. Хоча й відбулася подальша консервація сталінського режиму, проте повністю паралізувати паростки лібералізму не вдалося.

Актуальність статті полягає в дослідженні численних аспектів і проблем історіографії Великої Вітчизняної війни післявоєнного періоду, повоєнного голоду й репресій, які були найбільш сфальсифікованими та не до кінця дослідженими. Протягом десятиріч в історичній літературі вивчалася лише позитивна діяльність партійних органів, спрямована на боротьбу проти фашистських загарбників, оскільки вона суворо редагувалася під наглядом відповідних контролюючих органів. Якщо й обумовлювалися невдачі та прорахунки, то мимохідь і в таких інтерпретаціях, з яких не можна було зробити правильних висновків.

Метою статті є формування ціннісних орієнтацій та громадських якостей майбутніх поколінь через історичні чинники, що сприяли розвитку історичного краєзнавства на Миколаївщині в повоєнне десятиліття й аналіз історіографії науково-краєзнавчих доробок про перші повоєнні десятиліття цього краю.

Уже в 1943 – 1944 рр. було прийнято ряд постанов про відродження краєзнавства: утворення нових музеїв різних профілів та видів, забезпечення відбудови художніх промислів та ремесел [3].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни на порядку денному серед інших питань постала проблема відродження краєзнавства. Ініціатором позитивних зрушень серед наукових установ виступала Академія наук. Завдання було не з легких: на хвилях репресій та вирі війни втрачено було золотий фонд – загинула основна частина науковців. Країна лежала в руїнах.

Краєзнавець І.В.Гаврилова в публіцистичній статті “З історії краєзнавства Миколаївщини (1944 – 1960)” акцентує увагу на тому, що в перші повоєнні десятиліття в краєзнавстві Миколаївщини домінували проблеми вивчення вирішальних етапів побудови соціалістичного суспільства. Патріотичні звершення народу вивчалися не тільки дорослими, але й школярами. Велика увага приділялася вивченню природних ресурсів нашого краю. Були епізодичні спроби продовження етнографічних досліджень, які обмежувалися сучасним фольклором.

Відомий український історик, краєзнавець і педагог В.І. Стрельський ще в довоєнний період виявив в архівних фондах міста й області багато документів з історії Миколаєва і приступив до складання першої в житті великої археографічної роботи – фундаментального збірника документів “З історії міста корабелів”. Однак збірник не побачив світ. За неповні шість років перебування в Миколаєві опублікував понад 50 статей з історії

корабельного краю. Матеріали дисертації були вже закінчені до початку війни, однак під час окупації 1941 року вчений закопав текст дисертації разом з іншими документами в металевій скриньці у дворі архіву. Через три з половиною роки скриньку відкопали. У березні 1945 р. вийшла стаття В.І.Стрельського “Великі традиції революційної боротьби” (революційні події 1903 – 1905 рр. на Миколаївських суднобудівних заводах), а в квітні того ж року – стаття “Моя праця над історією Миколаєва”. Цього ж року він захистив першу кандидатську дисертацію під назвою “Історія міста Миколаєва” про історію нашого міста. Це дало поштовх молодим науковцям для вивчення історії Миколаївщини.

Доктор історичних наук, професор, видатний фахівець в галузі джерелознавства вітчизняної історії, теоретико-методологічних проблем та методики джерелознавчого аналізу В.І.Стрельський написав понад 300 наукових праць. З кінця 50-х років він разом з викладачами його кафедри займався створенням документальної історії Чорноморського суднобудівного заводу в Миколаєві [4].

Краєзнавчі дослідження були під контролем влади, у її полі зору. Політика в цей час порівняно з довоєнними роками зовсім не змінилася. Про це свідчать матеріали звіту про роботу Академії наук Української РСР 1946 р. Там зазначалося: “Буржуазно-націоналістичні концепції української культури, створені Грушевським і його так званою школою, прямо або безпосередньо просочувалися в роботу літературознавців, фольклористів, істориків Академії і праці їх ставали об'єктивно шкідливими” [6].

Першочергова увага державних органів приділялася відновленню роботи видавництва, преси, радіомовлення. З відбудовою поліграфічної бази збільшуються кількість назв і тиражі газет та журналів. Почали виходити обласні газети “Південна правда”, а 1 лютого 1945 вийшов перший номер газети обкому і міськкому КПУ “Бузька зоря”.

Розгорнули свою діяльність краєзнавчі товариства. Одним з перших виникло товариство вивчення Миколаївського краю. Підготовча робота велася з березня 1946 р., коли в газеті “Бугская зоря” з'явилася стаття В.П.Горбова (співробітника природо-краєзнавчого музею) “Организуем краеведческое общество”. У ній автор зазначав, що виникла нагальна потреба в залученні різних верств населення до краєзнавчих досліджень: “В работе этого общества могут принять деятельное участие профессора, учителя и преподаватели институтов, работники хозяйственных организаций и колхозники, работники музеев и юные натуралисты” [2, с. 38].

1 серпня 1946 р. була прийнята постанова про створення Миколаївського обласного товариства краєзнавства, яке отримало статут і необхідну літературу з Московського науково-дослідного інституту музейно-краєзнавчої роботи. Були накреслені основні напрями досліджень: історичне

минуле, економіка, корисні копалини, тварино-рослинний світ нашої області [10].

До складу ініціативної групи увійшли працівники Миколаївського історичного та природо-краєзнавчого музеїв, які на загальних зборах затвердили склад бюро: М.Л.Блохін – заступник голови облвиконкому, В.Захваткін – професор, завідуючий кафедрою зоології педінституту, С.Яковлев – директор природо-краєзнавчого музею, С.Ластовка – старший науковий співробітник історичного музею, В.Горбов – науковий працівник природо-краєзнавчого музею, І.Д.Ратнер – науковий працівник історичного музею, Г.Голдін – інженер-геолог [9].

Під керівництвом Л.М.Славіна досліджувалася Ольвія. 1946 р. співробітниками Ольвійської експедиції Інституту археології АН УРСР оновилися розкопки. Вони мали науковий характер, де чітко фіксувалося точне місцезнаходження пам'яток, їхня площа, потужність культурного шару, збирався підйомний матеріал тощо, а заповідник виділено в окрему структурну одиницю відділення суспільних наук Академії наук УРСР. Проводили перші гідро-археологічні дослідження кандидат історичних наук А.В. Бураков, Б.В. Борисов (наприкінці 60-х був директором заповідника), М.Я. Красняк, які консервували архітектурні залишки. Функціонування заповідника було нерозривно пов'язано з розвитком історичного краєзнавства.

Музей у Вознесенському районі на той час мав три відділи: зоологічний, еволюційний, геолого-мінералогічний. Однак у газеті “Південна правда” на той час писалося: “Відвідувач музею може подивитись на хороші колекції метеликів, майстерно зроблені фігури тварин і птахів, але марно шукати тут подиху нового життя нашої країни” [2].

Миколаївський обласний краєзнавчий музей під час Великої Вітчизняної війни працював, і при ньому діяла антифашистська підпільна організація. У повоєнні часи співробітниками музею проведено реекспозицію та реставрування експонатів. Інтерес до історії та природи рідного краю зростав [7].

У листопаді 1950 року відбулося об'єднання історичного та природничого музеїв у Миколаївський обласний краєзнавчий музей. Для природничої колекції було створено так звану “шкільну кімнату”, де експонувалися предмети із відомої колекції Е.П. Францова: мінерали, корали, опудала тварин, птахів, риб, навіть декілька аномалій. Це було поштовхом для розвитку краєзнавства на Миколаївщині [4].

Поряд з цим миколаївські поети, письменники, гумористи, не зупиняючись продовжували свою літературну діяльність в умовах тогочасного тоталітарно-партійного ідеологічного диктату, проходячи через ретельну цензуру.

Наш земляк прозаїк П.С.Ходченко, член Спілки письменників СРСР видав збірки оповідань, нарисів, зокрема: п'єси “Партизани”, “Грозові ночі”

(1941), “П’єси” (1944), повісті “Сорочинська трагедія” (1940), “На визволеній землі” (1950). Обласному літературному об’єднанню у зв’язку з 30- річчям його заснування надано ім’я Павла Ходченка (1976).

Прозаїк О.О.Сизоненко після війни працював робітником на Чорноморському суднобудівному заводі в Миколаєві, у відділі пропаганди й агітації обкому партії, у редакції “Блокнота агітатора”. Друкуватися почав з 1949 року – в журналі “Вітчизна” надрукував оповідання “Весна”, а 1951 року вийшла перша збірка оповідань “Рідні вогні”.

Після звільнення області від німецьких загарбників почалося відродження *радіовузлів*. За станом на 1 квітня 1947 року на Миколаївщині діяло майже 15 тисяч радіоточок, а в самому Миколаєві – 8639 [11].

Із введенням першої черги трипрограмного мовлення абоненти Миколаївського регіону мали змогу слухати по спеціальних гучномовцях, крім першої всесоюзної програми “Промінь”, і третю всесоюзну програму “Маяк”. Проте роль місцевого радіомовлення як одного з найбільш дієвих засобів з мобілізації сил народу на відбудову народного господарства, не знайшла чільногорозкриття в історичній літературі.

У перші повоєнні роки радіокомітет очолював Л.З.Ланін. Потім ним опікувалися О.П.Персіянов, В. М. Колісніченко. На радіо прийшов працювати й Михайло Іванович Божаткін – член Спілки письменників СРСР, якого змінила 1953 року В.К.Божаткіна.

Близько тридцяти років письменник займався дослідженням дій десантного загону під командуванням старшого лейтенанта К.Ф.Ольшанського та пошуками десантників. Наслідок цих досліджень – книга “Десант принимает бой”(1998).

Із обласним радіо співпрацювало багато громадських кореспондентів, журналістів. Серед них: завідувач громадської редакції університету “Якість: проблеми, пошуки, ініціатива” О.С.Романов та автор популярних програм “Бійці ленінської гвардії” П.Д.Мущинський, воєнний історик, дослідник воєнної історії Південноукраїнського краю, журналіст, член та голова ради воєнно-наукового товариства в місті Миколаєві, ветеран війни. Йому присвоєно почесне звання Заслуженого працівника культури України, за активну участь у написанні “Історії міст і сіл Української РСР”.

Доктор історичних наук, професор В.П.Шкварець у книзі “Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого” акцентував увагу: “в умовах тогочасного тоталітарно-партійного ідеологічного диктату, всеосяжної цензури не просто було писати і публікувати П.Д.Мущинському...” У грудні 1962 року в газеті “Південна правда” з’явився перший нарис П.Д. Мущинського з військової тематики, згодом в обласній пресі друкувалися цілі серії його нарисів (за останні 22 роки надруковано 1137 нарисів, статей, повідомлень). Багаті матеріали з історії Миколаївщини 1941 – 1945 рр. зберігаються у фонді П.Д.Мущинського в державному архіві

Миколаївської області. Там же зберігається рукопис його дипломної роботи “Бойові дії танкового корпусу 3-го Українського фронту в Березнегувато-Снігурівській операції”. Підсумками вивчення історії оборони й визволення Миколаївщини 1941 – 1945 р. стали також його книги “На воєнному посту”, “На честь подвигу на Інгулі” (1975), “Непідкорений Буг” (1980) [8].

Однак науковий співробітник Миколаївського обласного краєзнавчого музею Г.І.Маруніч згадувала про нього в статті “Словом публіциста”: “Він віддавався справі сповна, без оглядки, був непримиренним до найменшої фальші, найдрібнішої неточності, наскільки це було можливо в умовах неототалітарного режиму і підцензурного диктату. Критикував псевдодослідників, незважаючи на особистості, аж до Інституту воєнної історії та інших. Зате люди поважали його, рахувалися з його думками, а редакції часто звіряли з ним різні матеріали з воєнної тематики”[9].

Науковець А.А.Погорелов у своїй праці “Південь України в початковий період Великої вітчизняної війни. Червень 1941 – листопад 1942 рр.” пояснює, що у повоєнне десятиліття радянські дослідники підготували перші узагальнені роботи з історії Великої Вітчизняної війни, які мали в основному пропагандистський характер, популяризувався лише той мінімум фактів, про які повинен “знати” кожний громадянин. Здебільшого висвітлювалася керівна роль комуністичної партії в часи мобілізації трудящих на боротьбу проти ворога та організаційні процеси з переведення країни в режим воєнної економіки.

Зміст історичної літератури цього періоду в основному характеризувався надмірною героїзацією трагічних подій на фронтах війни, викриттям жажливих фактів злочинів фашистів на окупованих територіях, не розкриваючи всього спектра проблем, з якими зіштовхнулося населення України. Тоталітарний режим не давав можливості об’єктивно висвітлити прорахунки початкового повоєнного періоду, подавав події у вигідному для себе ракурсі.

Упродовж десятиліть влада закарбовувала у свідомості населення СРСР думку про те, що тільки завдяки комуністичній партії та її ідеології, яку начебто підтримувала переважна більшість громадян, вдалося перемогти у війні проти фашистської Німеччини [10].

З 1946 р. проходила нова хвиля репресій – знову загальна підозрілість, пошуки ворогів, арешти, тюрми, заслання та розстріли, “перетрушували” всіх колишніх окупованих.

Після арештів, слідств і судів у 1948 – 1949 рр. учений-історик М.Є.Слабченко працював інспектором Первомайського міського відділу народної освіти. Однак на серпневій учительській конференції секретар міському партії Ємець у своєму виступі назвав вітчизняного історика “фашистом і політичним трупом”. Після цього його звільнили з роботи й залишили без будь-яких засобів існування, що й остаточно підірвало здоров’я

історика та привело до смерті. Серед багатої і різноманітної спадщини вченого-історика основною є його чотиритомна “Історія господарства України від Хмельниччини до світової війни”, десятки інших наукових праць. Про відомого історика відроджується правда й пам'ять у сучасних виданнях нашого земляка доктора історичних наук, професора В.Н.Станка “Історія Одеси”. Також цілий розділ своєї книги “Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого” присвятив цій талановитій людині дійсний член Української академії історичних наук, професор історії В.П. Шкварець [11].

Валентин Павлович пояснював, що влада агресивно, безпорадно й беззаконно ізолювала, а потім нищила, витруювала найменшу пам'ять про краєзнавців, науковців, істориків, які ставали ніби примарою на очах “всезнаючої та вседозволяючої” влади. У його книзі також описана доля краєзнавця Ф.Т.Камінського, який після звільнення з концтаборів у повоєнні часи здійснював краєзнавчі пошуки. Опублікував у центральних та місцевих виданнях десятки цікавих краєзнавчих розвідок. У Миколаївському обласному краєзнавчому музеї створено його фонд. Незважаючи на суворі роки “тріумфальної ходи” радянської влади, краєзнавці займалися дослідженнями минулого народів України, захищали від знищення цінні експонати й пам'ятки історії і культури [11].

Наявна історіографія засвідчує антигуманну політичну систему, яка склалася в країні в повоєнні десятиліття, при якій репресії стали постійним методом державного управління та перебували під цілковитим контролем вищого компартійно-радянського керівництва СРСР.

А потім, після скасування карткової системи, почався **голод**, який особливо страшним став у 1946 – 1947 рр. поруч з міфічними “ворогами народу”. Проте на Заході виходили праці, які захищали радянський тоталітарний устрій. 1947 р. побачила світ книга за авторством Майка та Кана Сайерсів, де вихвалялася “пильність” Й. Сталіна.

Перші матеріали досліджуваних десятиліть повоєнного періоду, що розповідали про становище в аграрній галузі, побачили світ у 1946-1949 рр. Вони містили лише статистичні дані, що характеризували становище в сільському господарстві як у цілому по СРСР, так і УРСР. Це праці українських дослідників О.П.Каневського, Т.М.Окладного, Є.С.Дягілевої [3].

Варто зазначити, що радянська історіографія завжди оминала народну трагедію 1946 – 1947рр., жодним словом не говорячи й не називаючи слово “голод” з цензурних та ідеологічних міркувань. Однак у книгах деяких істориків все ж таки траплялися лише глухі згадки про тяжкі наслідки повоєнної розрухи в сільському господарстві, яку посилила незвичайна посуха 1946 року в південних областях України [1].

Разом з цим усі статистичні дані, зібрані істориками та економістами, дали змогу сучасникам подивитися на ці факти під новим кутом зору,

неупереджено проаналізувати, установити причинно-наслідкові зв'язки та зробити правдиві висновки.

1950 року світ побачив книгу про містобудування й архітектуру раннього Миколаєва авторів Н.Белехова, А.Петрова "Іван Старов. Матеріали по изучению творчества", які повідомляли, що під впливом І.Є. Старова формувалося місто й створювалися адміністративно-суспільні будівлі своєрідного "молдавсько-класичного" стилю.

У ці часи в нашому місті займався краєзнавчою та джерелознавчою діяльністю **І.О.Корнєв** (1879-1962 рр.), педагог, який з 1920 року викладав географію в Миколаївському педагогічному інституті, був членом географічного товариства при Академії наук України та членом Миколаївського обласного відділення поширення політичних та наукових знань [9]. 1956 р. в методичному збірнику "Краєзнавство в школі" було надруковано дослідження І.О.Корнєва стосовно природних умов Миколаївщини, рельєфу, річок, лиману, клімату, рослинності й тваринного світу [10].

В кінці 1950-тих з'явилися нові свідчення про географічне положення, територію, рельєф, корисні копалини, ґрунти тощо. Крім географічного нарису, вийшла стаття І.О.Корнєва "З історії області", а також він активно друкувався на сторінках місцевих газет [11].

Шкільне краєзнавство, відроджуючись, і надалі ґрунтувалося на постанові партії від 25 серпня 1932 р., яка орієнтувала його на потреби розвитку соціалістичного суспільства [6].

Краєзнавець І.В.Гаврилова писала, що не можна було обійти тему героїчного подвигу нашого народу у Великій Вітчизняній війні, до якої звернулися вчителі зі своїми вихованцями. Учні Лисогірської школи розробляли тему "Народні месники" (про лисогірських партизанів), учні Жовтневої середньої школи зібрали місцевий фольклор, що оспівував велич і славу Радянської армії; Миколаївська школа № 25 вивчала життя й подвиги колишніх учнів цієї школи, школа № 5 зберегла пам'ять про юного патріота В.Хоменко [7].

1951 р. в Терновській школі було створено краєзнавчий гурток, яким керував учитель географії Божков І.Г. У процесі вивчення рідного краю юні краєзнавці провели 98 одноденних і багатоденних походів, у селі Березані школярі виявили більше 20 стародавніх поселень людей. Щоб збагатити музейну кімнату, І.Г.Божков запропонував своїм вихованцям зібрати в старожилів Тернівки речі, які дали б уявлення про культуру й побут болгарських селян.

Краєзнавчі організації були націлені на збір експонатів, що розповідали про події 1918 – 1920 рр. у зв'язку з сороковими роковинами Жовтня, до яких країна почала готуватися ще із середини 1950-х рр. А Миколаївський обласний краєзнавчий музей звернувся з проханням до мешканців міста й

області допомагати їм у цій справі: "Присилати в музей свої спогади, фотографії, копії документів і речі, зв'язані з героями громадянської війни".

1956 р. під Тернівкою, у районі Капустяної Балки, розпочала свою роботу Причорноморська експедиція Київського державного університету, якою керував академік Л.М.Славін Школярі-краєзнавці теж взяли участь у розкопках. Знайдені під час розкопок речі та зібраний етнографічний матеріал стали основою селищного краєзнавчого музею.

Отже, у статті розкрито картину досягнень історичної науки через конкретних носіїв інформації в усіх напрямках розвитку краєзнавства та вирішальні етапи побудови соціалістичного суспільства перших повоєнних десятиліть. На основі аналізу історичної літератури й іншої джерельної бази можемо дійти висновку: радянська історіографія творилася кон'юнктурно, насичена ідеологічними штампами, які десятиліттями стримували пошук історичної правди. Більшість з них не витримали перевірку часом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилова І.В. З історії краєзнавства Миколаївщини (1944 – 1960 рр.) // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VI Миколаївська обласна конференція; Миколаїв, 2006 ст.38 – 40.

2. Постанова про створення Миколаївського обласного товариства краєзнавства. // Державний архів Миколаївської області – ФР – 992. – Оп. 2. – Спр. 751.

3. Буржуазно-націоналістичні концепції української культури. // Вісник Академії Наук Української РСР. – К., 1947. № 4. – С. 40.

4. Засідання Всесоюзної наради Працівників музеїв. // Сборник информационно – методических материалов по вопросам музейного дела и краеведения. – М., 1949. – С. 3.

5. Хлопинська Л. Д. 90 – річчя Миколаївського обласного краєзнавчого музею // Музейний часопис. Миколаїв: "Атол". 2003. С.168

6. Ласунська М.Ю. Історична творчість і наукова спадщина миколаївських істориків-краєзнавців першої половини ХХ ст. // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VII Миколаївська обласна конференція – Миколаїв, 2004. С. 41 – 44.

7. Крючков Ю.С. Историография Николаева как города. – Николаев, 2004. с.31 – 33.

8. Ляхощка В.П. Матеріали радіомовлення як джерело вивчення історії відбудови народного господарства України в 1943 – 1945 рр. – К., 2003. – 123 с..

9. Шкварець В.П. Про відомих краєзнавців – миколаївців минулого. // Гуманітарно-економічні дослідження. Збірник наукових праць. – Миколаїв; Одеса, 2005. Том 1. ст. 20 – 28.

10. Бревда Л. Воздавая должное труду: відкрито монумент "На честь доблесної праці корабелів у м. Миколаєві // Южная правда. – 1989. – 25 марта.

11. Колесник А. Слава труду корабелов. // Южная правда. – 1989. – 17 сентября

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бабійчук Галина Валеріївна – аспірантка навчально-наукового Інституту історії та права Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського, кафедри історії України.

Наукові інтереси: проблеми та розвиток історичного краєзнавства.